

КОРОТКИЙ НАРИС ПРО ВИЗНАЧНІ ДАТИ 2008 РОКУ

Ювілей Національної академії наук України

Навесні 1918 року в Києві сформувалась група інтелігенції, лідером якої став професор Михайло Порфирівич Василенко, який при уряді гетьмана Павла Скоропадського очолив Міністерство народної освіти та мистецтв. У своєму листі до В. І. Вернадського він пропонував як можна швидше приїхати до Києва для організації широкої культурно-просвітньої роботи. При цьому М. П. Василенко вказував на можливість створення Української академії наук (Гумилевский, 1964).

14 листопада 1918 року гетьман Павло Скоропадський підписав Указ про створення в місті Києві Української академії наук. За два тижні – 27 листопада 1918 року відбулися установчі Загальні збори Української академії наук, на яких першим президентом Академії було обрано видатного вченого – засновника генетичної мінералогії, геохімії, біогеохімії, радіогеології, творця вчення про біосферу та ноосферу, учня Д. І. Менделєєва і В. В. Докучаєва – академіка Володимира Івановича Вернадського.

Протягом багаторічної історії президентами Академії обиралися М. П. Василенко (1921–1922 рр.), О. І. Левицький (1922 р.), В. І. Липський (1922–1928 рр.), Д. К. Заболотний (1928–1929 рр.), О. О. Богомолець (1930–1946 рр.), О. В. Палладін (1946–1962 рр.). З 1962 року на чолі Академії знаходиться Борис Євгенович Патон.

Ювілей Бориса Євгеновича Патона

Б. Є. Патон – геніальний учений у галузі зварювання, металургії й технології металів, матеріалознавства, визначний суспільний діяч, талановитий організатор науки, академік Національної академії наук України, Академії наук СРСР, Російської академії наук, професор, заслужений діяч науки і техніки УРСР, двічі Герой Соціалістичної праці СРСР, герой України, учасник Великої Вітчизняної війни, ліквідатор аварії на ЧАЕС. З 1962 року Борис Євгенович Патон є президентом Академії наук УРСР (нині – Національна академія наук України).

Понад 55 років очолює визнаний у всьому світі науково-технологічний центр – Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України. Національна академія наук України є вищою державною науковою організацією України, до складу якої входять 179 дійсних членів (академіків) і 339 членів-кореспондентів, а також 109 іноземних членів.

У Національній академії наук діють 14 відділень, у тому числі відділення хімії, біохімії, фізіології і молекулярної біології, загальної біології. В Академії працюють 6 регіональних наукових центрів, які підпорядковані Міністерству науки й освіти України. Їх діяльність спрямована на розвиток наукового потенціалу в регіонах країни, вирішення актуальних завдань регіонів. Ученими України ще в 30-ті роки минулого століття було здійснено штучну ядерну реакцію, перетворення ядер літію на ядра гелію, збудовано прискорювач заряджених частинок, отримано важку воду, створено три координатних радіолокатори дециметрового діапазону. У період Великої Вітчизняної війни Академія запропонувала для оборонної промисловості високоєфективну технологію автоматичного зварювання під флюсом корпусів танків, артилерійських систем та авіабомб. Вагомий внесок зробили учені-біологи та медики у створенні нових лікарських препаратів і методів лікування поранених. У 1950 році в НАН України вперше було побудовано малу електронну обчислювальну машину, розроблено теорію цифрових автоматів та кілька поколінь електронно-обчислювальної техніки. До новітніх досягнень у галузі електрозварювання та матеріалознавства слід віднести унікальний метод з'єднання (зварювання) живих тканин, що нині використовується в хірургічній практиці. Здійснюються фундаментальні дослідження і створюються комплексні програми з наноструктурних систем, наноматеріалів, нанотехнологій, а також у галузі сенсорних систем і технологій. Успішно проводяться роботи в галузі дослідження Сонця, навколосемного космічного простору та Землі космічними засобами. Здобуті ґрунтовні дослідження в галузі біологічних наук з мембранної біології, фізіології людини і тварин, нейрофізіології, біосенсорики, геноміки. Всебічно досліджується рослинний і тваринний світ, відновлення біорізноманіття та його захисту від техногенних факторів континентальних та морських екосистем. Чимало досягнень одержано в галузі екології та охорони навколишнього середовища, ґрунтознавства, рекультивативі порушених земель, систем землеробства, раціонального використання земельних ресурсів і безцінного багатства – українських чорноземів, відновлення пожежозахисних лісових насаджень, збереження природних лісів і створення нових.

90-та річниця утворення й реорганізації Дніпропетровського національного університету ім. Олеса Гончара (1918–2008 рр.)

Катеринославський університет (нині Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара – ректор М. В. Поляков) був започаткований 9 липня 1918 р. У листопаді 1918 р. після перевиборів Піклувальної ради до нового складу ввійшли видатні вчені – М. Ю. Ворожайкін (голова), професор М. Й. Лебедев (товариш голови), професор Ю. А. Фохт (секретар). Викладацький склад Катеринославського університету був такий: на фізико-математичному факультеті викладали І. Я. Акінфієв, О. М. Динник, С. А. Заборовський, Л. Л. Іванов, К. І. Котелов, М. Л. Курчинський, М. Й. Лебедев, П. М. Леонтовський, Л. В. Писаржевський, Л. В. Рейнгард, П. Г. Рубін, Г. Є. Тимофєєв, С. Б. Шарбе; на медичному – К. В. Бебешин, К. І. Буйневич, І. В. Головинський, Я. М. Должанський, В. П. Карпов, М. М. Марич, Л. В. Подлевський, С. М. Салтиков, М. П. Сагредо, М. Л. Струве, С. М. Тальянок, В. У. Тамашевич, М. М. Тростянецький; історико-філологічному – Д. І. Яворницький, М. Ф. Злотников, М. К. Любавський, О. М. Пешковський, М. І. Ридціг, Ю. А. Фохт, О. І. Щербина; на юридичному – А. М. Ладженський, А. О. Мануйлов, М. М. Соболев, Ф. А. Тарановський, А. В. Флейшніц, І. Гальперін. Крім добре відомих професорів у галузі фізики, математики, хімії, природознавства в Катеринославі були зосереджені кращі сили біологічної науки. Тут протягом багатьох років працював відомий український ботанік І. Я. Акінфієв. До його учнів належали академік Академії наук СРСР О. А. Гроссгейм, професор М. П. Акімов. І. Я. Акінфієв був одним із засновників кафедри ботаніки і його гербарію, який входить до мережі гербаріїв світу. Тут працювали професори Л. В. Рейнгард і О. В. Рейнгард, М. В. Цингер, В. П. Курчинський. У 1928 році під керівництвом академіка Г. М. Висоцького О. Л. Бельгард почав дослідження природних та штучних лісів південного сходу України. Унаслідок цієї роботи О. Л. Бельгардом та колективом геоботаніків були запропоновані типології природних та штучних лісів степової зони, створена Комплексна експедиція Дніпропетровського державного університету (яка працює до цього часу) з дослідження лісів степової зони та створення мережі позахисних смуг і лісових масивів. Для реалізації наукових досягнень в галузі лісового ґрунтознавства, екології, степового лісознавства та рекультивуваних земель виникла необхідність випуску ряду фахових журналів.

Перші номери журналів були розпочаті в ДНУ ще у 1927 та 1928 рр., які поклали початок періодичним виданням Дніпропетровського університету в різних розділах науки (Лопатін, 2003).

З 1968 року регулярно видається міжвузівський збірник наукових праць «Питання степового лісознавства та лісової рекультивуваних земель».

За сприяння Наукової ради з проблем ґрунтознавства НАН України, Придніпровського наукового центру України, Кордобського університету (Іспанія) Дніпропетровським національним університетом та Асоціацією засобів масової інформації України регулярно видається з 1995 р. міжнародний науковий фаховий журнал «Екологія та ноосферологія», затверджений Державним комітетом інформаційної політики телебачення та радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію Серія КВ № 5258; ISSN–1726–1112. Необхідність видання журналу «Екологія та ноосферологія» пов'язана з тим, що журнал «Екологія» АН СРСР залишився в Російській Федерації.

З 2001 року регулярно видається міжнародний науковий фаховий журнал «Ґрунтознавство», затверджений Державним комітетом інформаційної політики телебачення та радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію Серія КВ № 5374; ISSN–1684–9094. Необхідність видання журналу «Ґрунтознавство» пов'язана з тим, що журнал «Почвоведение» АН СРСР залишився в Російській Федерації.

Кафедра геоботаніки, ґрунтознавства та екології тісно пов'язує свою наукову діяльність із Придніпровським науковим центром НАН України, який був створений у 1971 році з метою координаційної діяльності наукових підприємств Академії наук України, вищих навчальних закладів, інших науково-дослідних організацій, які мають важливе значення для соціально-економічного та культурного розвитку Придніпровського регіону (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області).

Академією наук колишнього СРСР та Національною академією наук України були створені наукові ради з проблем хімічного забруднення ґрунтів, лісознавства та рекультивуваних земель. Дніпропетровський національний університет був головною координаційною організацією з названих проблем. У зв'язку з цим у склад наукових рад НАН України і АН СРСР з проблем ґрунтознавства та агрохімії, рекультивуваних земель, лісознавства були залучені: проф. О. Л. Бельгард, проф. А. П. Травлев, проф. В. М. Зверковський. У сучасний період ко-

ординаційна робота ДНУ ім. Олеса Гончара проводиться через відповідні наукові ради НАН України, Придніпровського наукового центру та Міністерства освіти і науки України.

У 1980 році відповідно до рішення Ради з проблем екології та біогеоценології у середній течії р. Самари Комплексною експедицією ДНУ було збудовано нове приміщення (площею 1200 м²) Присамарського біогеоценологічного стаціонару – навчально-наукового екологічного центру Дніпропетровського державного університету, який згідно з рішенням Всеукраїнського комітету підтримки Програми ООН щодо навколишнього середовища є міжнародним центром з дослідження генезису процесів опустелювання та навчання і професійного вдосконалення фахівців.

Присамарський біогеоценологічний стаціонар Комплексної експедиції ДНУ включений у мережу екологічних стаціонарів НАН України та АН Російської Федерації.

З 1993 року і до цього часу при НАН України функціонує Наукова рада з проблем ґрунтознавства (голова – член-кореспондент НАН України проф. А. П. Травлєєв), у якому працюють 12 секцій, керовані провідними вченими різних регіонів країни.

У травні 2007 року Придніпровський науковий центр під керівництвом дійсного члена НАН України В. В. Пилипенка розглядав найважливіші питання про стан ґрунтів і шляхи їх відродження. Доповідь була виконана чл.-кор. НАН України проф. А. П. Травлєєвим, при безпосередній консультативній участі академіка НАН України О. О. Созінова. Було прийняте відповідне рішення, що схвалене Президією НАН України.

У природному відношенні степова зона перебуває в сурових кліматичних умовах. Степова рослинність, дефіцит вологи, своєрідні ґрунтовірні породи зумовили формування звичайних, південних, приазовських чорноземів, а на крайньому півдні – темно-каштанових ґрунтів. Ці ґрунти відрізняються надзвичайним багатством, реалізація якого проявляється тільки за умови достатнього зволоження. Накопичувачем вологи в степу є лісова рослинність, пользахисні лісові насадження, які перетворюють поверхневий стік води в глибинний. На жаль, степовим ландшафтам в останні десятиріччя притаманне все зростаюче безлісся. У кінці XIX століття корифей природознавства В. В. Докучаєв (1892) відзначав, що поширене знищення лісів виснажує ріки, викликає ерозію ґрунтів, породжує засухи й суховії. Катастрофічне зменшення площі лісів відбулося в зоні справжніх степів – житниці нашої країни. Скоротилися площі байрачних лісів. У воєнні роки в період німецької окупації постраждав знаменитий Самарський бір. У заплавах рік були знищені вікові діброви й історична цінність – вільшаники. В останні роки у зв'язку зі зміною форм власності нанесено непоправний збиток штучним пользахисним лісовим насадженням, які, як відомо, здатні збільшувати на 15–78 % урожай зернових культур.

Ще в 40-х роках минулого століття для боротьби із засухою і недородами були розроблені заходи щодо регулювання рік, будівництва ставків і водойм, заліснення балок і ярів, відновлення балансу співвідношення ліси – луки – рілля.

З огляду на кризовий стан лісопокриття в степовій зоні, у зв'язку з початком повернення пилових бур і суховіїв постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 р. № 581 затверджена Державна програма «Лісу України», розрахована на 15 років, що буде сприяти підтримці екологічної рівноваги всієї території країни.

Д. І. Менделєєв уважав, що «...праці зі степового лісорозведення рівнозначні обороні держави... а тому, вважаю, було б можливо прийняти особливо сильні заходи для цієї мети» (Турський, 1954).

Після постанови уряду 1948 р. про лісорозведення в 1949 році в Дніпропетровському державному університеті професором О. Л. Бельгардом створюється Комплексна експедиція з дослідження лісів степової зони. Для роботи в експедиції були запрошені геоботаніки, фізіологи, ґрунтознавці, гідрологи, дендрологи, кліматологи, зоологи, географи, фізики (кафедра оптики), математики, біогеоценологи. За тематикою Комплексної експедиції захищено 70 кандидатських та 15 докторських дисертацій. Була відкрита єдина в Україні спеціалізована Рада із захисту докторських і кандидатських дисертацій за фахом «екологія та біогеоценологія», «екологія». Спеціалізована рада функціонує дотепер.

Колектив Комплексної експедиції ДГУ обстежив такі штучні лісові масиви степової зони України й Молдавії: Комісарівський, Грушеватський, Велико-Михайлівський (Дібрівський), Старо-Бердянський, Алтагирський, Родіонівський, Каменський, Березовський, Петрівка, Рацинське, Лабіринт, Велико-Анадоль, Маріупольська лісова дослідна станція, Шайтанське лісництво, урочище Примор'я, Жовтневий парк, Гирнецові ліси Молдови (Гербовецьке лісництво). Рекомендації, розроблені Комплексною експедицією, ввійшли до технічних вказівок лісового господарства 1954 року. У 1957 р. були прийняті МСХ розроблені О. Л. Бельгардом

типологічні принципи штучних лісів степової зони. Була створена нова наука – «Степове лісознавство» – теорія степового лісівництва.

Але особливе місце на Дніпропетровщині займає всесвітньо відомий Самарський бір – самий південний форпост виростання сосни в природному стані. Науковцями університету проводиться робота із внесення його до числа національних парків України.

Дослідження Самарського бору розпочаті ще в 1926 році О. Л. Бельгардом під керівництвом академіка Г. М. Висоцького – соратника В. В. Докучаєва. У 1934 р. за пропозицією академіка Г. М. Висоцького в с. Андріївка Новомосковського району створюється лісовий спостережний пункт, першим співробітником якого призначається О. Л. Бельгард. Це було початком створення нині існуючого Присамарського біогеоценологічного стаціонару Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

З 1927 по 1941 р. співробітниками кафедр біологічного факультету Дніпропетровського університету під керівництвом проф. О. Л. Бельгарда були досліджені ліси долини Дніпра, Самари, Орелі, Вовчої, Інгульця, байрачні ліси колишньої порогової частини Дніпра, байраки північного й західного варіантів. У 1951 р. О. Л. Бельгардом було видано монографію «Лісова рослинність південного сходу України», де розроблено класифікацію (типологію) степових лісів, на основі якої було виконане лісовпорядкування на площі понад 200 тис. га природних лісів.

Нині ДНУ виконує доручення облдержадміністрації й облради з наукового обґрунтування створення резерву заповідного фонду Дніпропетровської області.

Колектив Комплексної експедиції ДГУ з дослідження лісів степової зони за період роботи у степових лісах й у Самарському борі має унікальні біогеоценологічні матеріали відносно всіх п'яти компонентів БГЦ. Ці матеріали викладені в щорічних наукових виданнях із степового лісознавства, у 20 монографіях, на сторінках міжнародних журналів «Ґрунтознавство» й «Екологія та ноосферологія».

Святкування 90-ї річниці Національної академії наук, ювілею нашого славетного президента НАН України Б. Є. Патона, святкування 90-ї річниці Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара окрилюють наші колективи, які спрямовують свої знання на розвиток науки, на виховання молодих спеціалістів, спроможних успішно виконувати ті невідкладні завдання, які будуть поставлені перед ними нашою Батьківщиною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Гумилевский Л. И. Вернадский. – М.: Молодая гвардия, 1961. – 318 с.
Лопатін Ю. А. Історія Дніпропетровського національного університету. – Д., 2003. – Розд. 2. – С. 55-58.
Поляков М. В. Класичний університет / М. В. Поляков, В. С. Савчук. – К., 2004. – 416 с.
Турский М. К. Лесоводство. – М.: Гос. изд-во сельхоз. лит., 1954. – 353 с.

А. П. Травлев,
член-кореспондент НАН України,
доктор біологічних наук, професор кафедри геоботаніки, ґрунтознавства
та екології Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара

Н. А. Білова,
завідувач кафедри товарознавства та митної експертизи
Академії митної служби України,
доктор біологічних наук, професор